

ON SÓN? 85 ANYS D'EXHUMACIONS DE FOSSES COMUNES DE LA GUERRA CIVIL A CATALUNYA

La proposta s'adreça a alumnat de 4t d'ESO, batxillerat, formació professional i estudis universitaris.

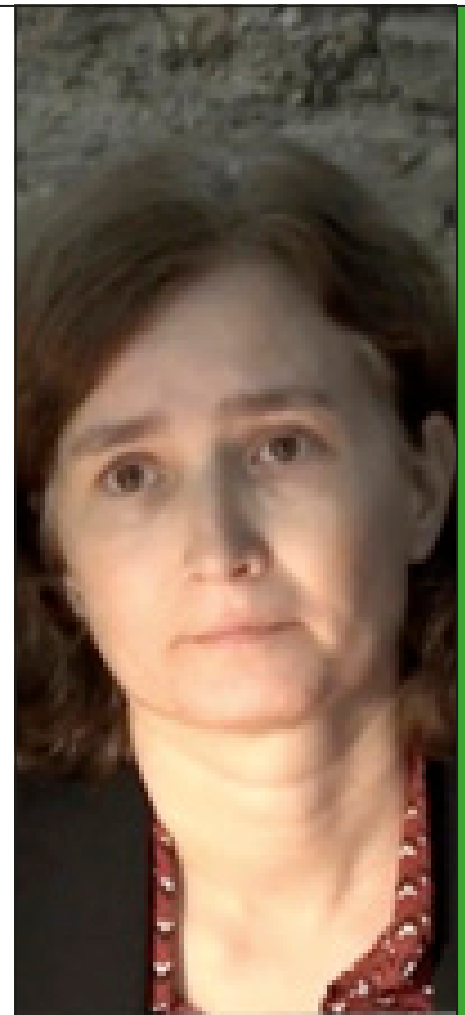
Propostes de treball a l'aula

1. Introducció

La primera conferència al voltant de l'exposició sobre les fosses comunes¹, On són? 85 anys d'exhumacions de fosses comunes de la Guerra Civil a Catalunya (<https://web.manresa.cat/ciutatagora/menu/15049-videos/155>)², va tenir lloc el dijous 2 de novembre de 2023, al Museu de Manresa, conduïda per la comissària de la mostra i historiadora Queralt Solé, i presentada per Joaquim Aloy.

La conferència s'acompanyà posteriorment de la visita guiada de l'exposició fotogràfica, organitzada per la Direcció General de Memòria Democràtica i la Direcció General de Difusió de la Generalitat de Catalunya, i conduïda per la mateixa ponent, la Dra en història contemporània Queralt Solé. Una mostra que vol visibilitzar la feina duta a terme des de la Generalitat al llarg de vint anys, amb fotografies de restes humanes trobades a les fosses, i amb una voluntat decidida de posar en relleu (a través de 3 exemples) les famílies que van insistir a trobar els seus desapareguts i a reclamar l'obertura de fosses comunes per tal d'identificar-ne les restes.

Joaquim Aloy presenta la conferència com «una de les persones que més sap sobre fosses comunes i sobre la violència política durant la Guerra Civil i la postguerra». De fet, un dels seus llibres més importants, que constitueix bona part de la seva tesi, *Els morts clandestins de les fosses comunes a la Guerra Civil a Catalunya (1936-1939)*³, ja tractava d'una manera rigorosa l'estudi de la localització i l'origen de fosses comunes a Catalunya, com la documentació de milers de persones (la majoria soldats) sense sepultura. Un estudi que indaga sobre un fet inèdit aleshores com «la relació de soldats enterrats en fosses comunes que van ser exhumats per ordre del dictador feixista i traslladats al Valle de los Caídos [d'ara endavant Valle de Cuelgamuros] sense avisar les famílies», en paraules de la historiadora.

Queralt Solé Barjau

¹ On són? 85 anys d'exhumacions de fosses comunes de la Guerra Civil a Catalunya, comissariada per la historiadora Queralt Solé, a la sala del Claustre del Museu de Manresa (del 28/09/23-15/11/23). La segona conferència va ser conduïda per Jordi Oliva, *El cost humà de la Guerra Civil a Catalunya*.

² Un nou estat de la qüestió (7 de novembre de 2023), al Museu de Manresa.

³ Dins d'Àgora Ciutat de Manresa 2023 amb el suport de l'ajuntament de Manresa i l'Associació Memòria i història de Manresa.

³ Solé, Queralt. *Els morts clandestins de les fosses comunes a la Guerra Civil a Catalunya (1936-1939)*. Editorial Afers. 2008.

En aquest context, la comissària de la mostra ens recorda que «fa vint anys que va començar la investigació sobre les fosses comunes i des de llavors es continua pressionant des de la societat civil perquè el poder institucional (la Generalitat) continuï fent recerca (des de la creació d'un banc d'ADN, augmentar l'obertura de fosses comunes i, per tant, el nombre d'exhumacions efectuades, localització de víctimes, etcètera)».

Solé remarca que al territori català es diferenciaven set tipus de fosses: en primer lloc, les que ja apareixen dins del període de guerra (des del juliol fins al desembre de 1936) i que són les dels represaliats, les víctimes dels “incontrolats” (per part dels revolucionaris amb la voluntat d'acabar amb l'enemic -passat religiós o circumstàncies personals com venjances-); un segon grup, a partir de 1937, del SIM (Servicio de Información Militar) i poc estudiades en profunditat; les de la repressió exercida per tropes rebels quan ocuparen territori català, en tercer lloc; en quart lloc, les fosses de soldats dels dos bàndols (del front, del front de l'Ebre i de retirada); en cinquè lloc, les de l'exèrcit en retirada (a partir del desembre de 1938, ofensiva final i ocupació de Catalunya); en sisè lloc, les dels soldats morts en hospitals militars, i en darrer terme, les de la repressió franquista institucionalitzada. Una situació diferent a la que es dona a l'Estat espanyol de veïns assassinats per patrulles de la Falange a les cunetes (a Catalunya se sap que passa en alguns llocs molt concrets, alguns coneguts com al Pallars o Can Massana -carretera de Manresa cap a Gurb-, d'altres sense determinar el lloc concret com el cas dels voltants de Lleida).

Durant el període que va des del maig de 1937 fins al 1938, la pròpia Generalitat Republicana, des del Departament de Justícia del Govern de la Generalitat, crea un Jutjat Especial per investigar les morts produïdes entre el juliol i el desembre de 1936, així com els “cementiris clandestins” (tal com s'anomenaven abans les fosses comunes), per tal de «demostrar que els autors dels crims efectuats a la rereguarda eren perseguits i jutjats i les restes òssies eren retornades a les famílies», tal com afirma Solé. 2.073 víctimes van ser exhumades en temps de guerra, i es va iniciar el processament de 175 persones (algunes van anar a presó, d'altres en llibertat provisional). Com a exemple, la conferenciant projecta una carta que es troba a l'Archivo Histórico Nacional (AHN)⁴ d'una senyora on exposa la desaparició dels seus pares (on vivien, la data en què uns individus se'ls van endur, la roba que portaven...) per tal que s'investigui la seva desaparició.

Un cop acabada la guerra, el propi règim s'encarregarà de fer exhumacions amb un ús totalment polític, propaganda del nou poder vencedor per tal de demostrar la bondat dels vencedors i fer-ne una utilització política de les víctimes. De fet, un cop s'acaba la guerra, dels tres grans blocs de fosses comunes (la de civils represaliats a la rereguarda, la de civils represaliats pel règim i la de soldats) només es recuperen les víctimes de la primera, la dels civils represaliats per la rereguarda, per demostrar els crims dels republicans en el moment de la guerra; «durant la dictadura els guanyadors obrien fosses per poder recuperar els seus morts, mentre que dels altres, no [...] amb enterraments de les restes dels vencedors

per fer grans demostracions de victòria», en paraules de la historiadora. L'any 1959 s'inaugura el Valle de los Caídos després de més de 10 anys de construcció com a monument per commemorar la victòria de Franco i enterrar-hi els partidaris del nou règim dictatorial a l'estil d'un panteó nacional, més transcendent que El Escorial.

La conferència s'acompanya d'algunes de les fotos de l'exposició projectades a la sala com retalls de roba que s'han trobat dins les fosses, o el disseny de les caixes que es van fer servir per fer els trasllats de les restes òssies, extretes de les exhumacions de fosses comunes de tot el territori espanyol, per ser traslladades cap al Valle de Cuelgamuros (del 1958 al 1983). Gràcies al testimoni d'obrers que van dur a terme aquestes feines (durant els anys 60, 70 i 80), ja se sabia que «les víctimes estaven enterrades amb una ampolla al voltant del cap o entremig de les cames on hi havia un paper amb el nom, afiliació, unitat on servien», assenyala Queralt Solé, cosa que evidencia que «se'ls va treure -als seus propis soldats- tota identitat amb l'acció de barrejar-los en caixes».

33.847 cadàvers van ser inhumats per Patrimonio Nacional (2011) al Valle de Cuelgamuros. Actualment, s'ha identificat la identitat de 21.423 víctimes; de les 12.410 restants, només se'n sap la procedència de les caixes, no la seva identitat. La historiadora experta en fosses comunes remarca que des de Catalunya s'hi van traslladar unes 7.000 restes (moltes de soldats franquistes, però també de soldats anarquistes -a través de la documentació que es troba en arxius municipals s'evidencia el trasllat de restes de víctimes que no interessava tenir-les enterrades al municipi). Un fet curiós és que l'última exhumació i trasllat al Valle de Cuelgamuros va ser de l'any 1983 des de Vilafranca del Penedès⁵.

Paral·lelament, els familiars directes i descendents de les víctimes republicanes, a partir de la mort de Franco, reclamen fer exhumacions i recuperar-ne les restes. Com a exemple, Solé destaca l'acció per part dels ciutadans, l'any 1985, com la de «l'agrupació de Supervivents de la Quinta del Biberó que recull diners i es dirigeix cap al Merengue amb una excavadora per treure ossos i retornar-los la dignitat amb un enterrament, en aquest cas concret, de forma col·lectiva, al cementiri de Camarassa».

A partir del 2003, la Generalitat inicia tot d'accions per donar resposta a les demandes dels ciutadans (veure taula):

Com a colofó d'aquesta introducció a partir de la conferència de les fosses comunes i de la cita que en fa a l'inici Aloy, cal fer una menció al llibre i a la pel·lícula sobre Antoni Benaiges, *El mestre que va prometre el mar*⁷ com a mostra de la voluntat d'homenatjar, d'identificar, de fer memòria històrica i lluitar contra l'oblit de tantes víctimes de la repressió que van quedar silenciades per la brutalitat de la guerra, de la repressió del règim i de la por instaurada durant molts anys.

ANY	ACCIONS GENERALITAT
2003	creació d'un centre de desapareguts
2004	obertura de la 1a fossa comuna a Prats de Lluçanès
2008	exhumació 2a fossa comuna a Gurb
2009	aprovació de la Llei de fosses, Llei 10/2009, de 30 de juny
2017	Pla de fosses

Taula d'accions dutes a terme⁶

⁵ Solé presenta unes taules amb els anys i la quantitat d'exhumacions per any per ser traslladats (amb permís dels familiars) al Valle de Cuelgamuros.

⁶ Dades extretes a partir de la conferència.

⁷ Llibre: Escribano, F.; Solé, Q.; Ferrándiz, F.; Bernal, S. *El mestre que va prometre el mar*. Blume. 2023 // El film: *El mestre que va prometre el mar*. Dirigida per Patricia Font. Minoria Absoluta, Lastor Media, Filmax i Mestres Films AIE. 2023

Antecedents

On són les víctimes dipositades en fosses comunes en territori català des dels inicis de la Guerra Civil? Fer recerca de la localització de les fosses, exhumacions, localitzar-les i identificar-ne les restes per retornar-los la dignitat.

2. Metes, objectius i activitats

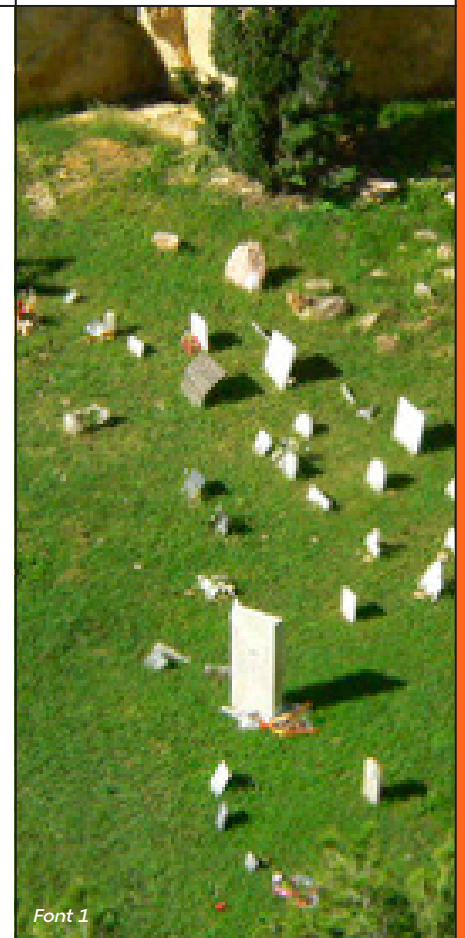
Metes:

1. Contribuir a recuperar el passat col·lectiu; continuar les vies d'estudi de la memòria històrica
2. Despertar l'interès per fer recerca dels fets històrics tant a nivell local com a nivell de país
3. Reflexionar sobre la necessitat de fer recerca i d'analitzar les fonts per reconstruir el passat
4. Generar propostes de recerca sobre memòria històrica
5. Implicar tota la comunitat (educativa) en la reflexió del llegat històric

Objectius i activitats:

1. Contextualitzar la ponència (meta 1 i 2)

- Fer una recerca bibliogràfica per situar el context general de la Guerra Civil espanyola: causes i conseqüències.
- Recerca etimològica per entendre l'abast complet dels mots clau: fossa, exhumació, inhumació.
  - Què és una fossa comuna?
  - Què vol dir exhumar? inhumar?
  - Quins passos cal seguir per poder exhumar?
  - Per què s'han de fer exhumacions després de 85 anys? Quin sentit donen al fet de la inhumació posterior?
- Què és el Valle de Cuelgamuros [Valle de los Caídos] i que va representar acabada la Guerra Civil? I actualment, què representa?
  - Fer una recerca d'informacions sobre el Valle de Cuelgamuros.
    - Quan es va crear?
    - Per a què es va crear?
    - Qui el va construir?

Font 1

- Argumentar la tesi que exposa Solé sobre el significat del monument.
  - Recollir la informació del canvi de nom. Quina justificació té?
- Fer una recerca bibliogràfica per situar el context de la Guerra Civil a Manresa.
- Història de monuments falangistes a nivell local: Manresa i pobles propers.
  - Què en saben de les creus d'homenatge a les víctimes dels vencedors?
- Aproximar la recerca que s'ha fet als joves: amb quins obstacles creuen que s'han trobat els historiadors d'aquests tipus de recerca sobre les fosses comunes?
  - Pensar, analitzar i documentar les dificultats sobre el tema de la localització de fosses comunes i de la nominalització de les restes humanes.
- Organitzar un cicle de trobades / xerrades / intercanvis entre els joves sobre què en saben de la Guerra Civil tant a nivell nacional com local:
  - Tenen a l'abast alguna font primària?
  - Creuen que és un tema per debatre entre la joventut? per què?
  - Sabien que a Catalunya hi ha fosses comunes? quin sentit pot tenir trobar-les? Documentar-ho en un blog sobre experiències al voltant de la reflexió sobre la Guerra Civil.

2. Treballar amb fonts documentals locals per extreure informació relacionada amb la Guerra Civil (meta 1, 2 i 3)

- Treballar amb fonts documentals:
  - Quins tipus de fonts es poden consultar per reconstruir fets del passat.
  - Com s'han d'analitzar els diferents tipus de fonts?
  - Plantejar petits projectes per treballar com accedir a les fonts en treballs relacionats amb la Guerra Civil.
  - Plantejar-se com es comença i des d'on la recerca de fonts.
  - Visitar i recollir informació dels arxius i museus de la ciutat de Manresa
  - Recopilar la divulgació que es fa a través de [memòria.cat](http://memoria.cat).
    - Generar espais de coneixement i reflexió a partir dels temes, informacions, exposicions, etc., que es detallen a la pàgina de l'Associació de Memòria i Història de Manresa.

3. La literatura i l'art com a testimonis i eines de reflexió (meta 1, 2, 3, 4 i 5)

- A través d'un Google Sites elaborar una base de dades de pel·lícules que tractin la Guerra Civil i que puguin connectar amb pel·lícules d'altres nacionalitats sobre les altres guerres.
- Organitzar un espai (secció) mensual a la ràdio / canal de Youtube / etc. de difusió i reflexió des de la mirada dels joves sobre temes d'història (punt de vista global i local).
- Liderar un cinefòrum al centre educatiu on es pugui fer col·loquis sobre els temes tractats.
- Joaquim Amat-Piniella: revisió de l'obra a partir d'una mirada diferent.
  - Realitzar entrevistes a experts com Joaquim Aloy, professors d'història, literatura... sobre la figura de l'intel·lectual manresà.
- *El Diari d'Anna Frank*, *K.L. Reich* i *Els catalans al camps nazis*: anàlisi del context i punts en comú de tres obres ben diferents.
- Col·loquis, cinefòrum i anàlisi de l'obra sobre Antoni Benaiges, *El mestre que va prometre el mar*⁸ (llibre i pel·lícula).
  - Què els ha sorprès de la història d'Antoni Benaiges?
  - Ampliar la informació sobre la figura del mestre de Mont-roig del Camp.
  - On es troba Bañuelos de Bureba? Quina relació té amb els fets que es produeixen a Burgos durant els anys 30?
  - Recerca sobre el moviment del *freinetisme*
    - què és? on es va crear? quan? com i quan va arribar a Catalunya?
    - comparació amb els valors / metodologia actual d'ensenyament i aprenentatge.
    - recerca sobre docents freinetistes a Manresa o manresans.
- Elaborar en un Sites de Google, Padlet o en una infografia (Canva, Genially, Prezi...) on hi hagi el recull de les anàlisis, reflexions i conclusions de la importància del testimoniatge a través de l'art.

4. Propostes per ampliar futurs treballs de recerca (meta 4)

- Analitzar a fons què és un treball de recerca i, concretament, una recerca sobre fets històrics.
  - Plantejar un tema relacionat amb la Guerra Civil a nivell local.
    - Fer un pla de treball amb hipòtesis, objectius i línies que cal estudiar / treballar.

- Recopilar informació. Accedir a les fonts.
- Redactar el treball de recerca: parts i estructura.
- Elaborar un possible pla de treball d'investigació de possibles fosses comunes.
  - A la conferència, Queralt Solé exposa que al voltant de Lleida se sap que es van enterrar persones a les cunetes per part de patrulles, exèrcit, etc., però no se sap on.
    - Com es comença a investigar? Quines fonts es poden consultar? Quins permisos es necessiten per investigar, localitzar, accedir a informació sobre víctimes de la Guerra Civil?

5. Compartir experiències intergeneracionals sobre la identificació de víctimes durant les guerres (meta 5)

- Ampliar la informació sobre fosses comunes a Catalunya i les exhumacions.
  - Quina informació sobre els desapareguts hi ha a Manresa? On es poden consultar les fonts? S'han pogut identificar restes?
  - Generar espais de comunicació entre l'aula i l'Associació Memòria i Història de Manresa.